

si bulunduran cümleler de birleşik cümle sayılmıştır. Yine geleneksel dilbilgisi kitaplarında, *Yapıbilgisi* bölümlerinde incelenen söz yapımı da, Clark'ın bu çalışmasında *Sözvarlığı* (Lexicon) adlı dördüncü bölümde ele alınmıştır. Bu bölümde, *isimden isim yapımı*, *fiilden isim yapımı*, *isimden fiil yapımı* ve *fiilden fiilyapımı* gibi söz yapımının bilinen dört işleyişi dışında, farklı olarak *isimden sıfat yapımı* ve *fiilden sıfat yapımı* ayrı olarak ele alınmıştır. Sıfatlar Türk dillerinde yapıca değil görevce ayrılabilen ve niteleyici işlevlerini ancak sözdizimi içinde kazanabilen sözcükler olduklarına göre, söz yapımı ile ilgili bir bölümde, ad türetimi dışında incelenmeleri mantıklı görünmüyor.

Bu bölümde ayrıca ödünç sözcüklere ve tematik gruplara da yer verilmiştir. Bu dört ana bölüm dışında, isim, zamir ve fiil çekimlerini içeren paradigmlar ve son olarak da bibliyografya ve çalışmada geçen Türkmençe sözcük ve ekleri içeren bir indeks bölümü bulunuyor.

Granes, Alf / Hauge, Kjetil Rå / Süleymanoğlu, Hayriye 2002.
***A Dictionary of Turkisms in Bulgarian.* Oslo: Novus Forlag.**
The Institute for Comparative Research in Human Culture.
ISBN: (2-7099-348-4).

Nurettin DEMİR
Başkent Üniversitesi

Türkçe tarih içerisinde yapı bakımından farklı bir yığın dille karşı karşıya gelmiş, onları etkilemiş, kendisi de onlardan etkilenmiştir. Dilin hemen hemen her alanında görülen bu etkileşme, ilişkilerin süresi, yoğunluğu, dillerin konuşur sayıları vs. gibi sebeplere bağlı olarak farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır. Kolay kopyalanan unsurların başında kelimeler gelir (kopya terimiyle ilgili olarak *bkz.* Johanson 1992,12). Bu tür kopyalar aynı zamanda diller arası alışveriş hakkındaki çalışmalarda en fazla ilgiyi görmüştür. Diğerlerine göre kelime kopyalarının daha belirgin olması, bu ilginin önemli sebeplerinden birisidir. Konuya Türkçe açısından bakacak olursak, gerek Türkçeden diğer dillere gerekse diğer dillerden Türkçeye girmiş olan kelimeler üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak dil değişimindeki önemli rolleri nedeniyle diller arasındaki kelime dışında kalan kopyalar da gittikçe artan bir ilgiyle karşı karşıyadır. Bu sahada

Türkçeden hareketle yapılan çalışmalar oldukça verimli sonuçlar ortaya çıkarmaktadır (bkz. Johanson 1992). Öte yandan kelime alışverişiyle ilgili incelemelere sürekli yenileri eklenmektedir.

Türkçenin diğer dillere etkisinin en yoğun olduğu dönemlerden birisi de Osmanlı zamanıdır. Çünkü Türkçe bu dönemde devlet idaresinde kullanılan dildi ve bu yüzden devlet kademelerinde ilerlemek isteyenlerce öğrenilmek, zorundaydı. Yazı dili olarak uzun zaman büyük bir prestije sahip olmuştu. Çoğu durumda Türk dilli olmayan tebanın ortak iletişim aracı durumundaydı. Türk dilli grupların çoğunlukta olduğu bölgeler vardı. Bu ve benzeri nedenler Türkçenin diğer diller üzerindeki etkisinin önemli sebeplerini oluşturmaktaydı.

Osmanlı Türkçesinin diğer dillere olan etkisi hakkında önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu yayınların 1950-1990 yılları arasındakilerle ilgili olarak Tietze 1990'a bkz. Burada kısaca değerlendireceğimiz kitap, bu tür çalışmaların en son tarihli olanıdır. Kitabın yazarlarından ikisi daha önce de benzer konularda çalışmaları çıkmış aratırmacılarıdır (Granes 1996; Süleyma-noğlu 1998). Üçüncü isim ise Oslo Üniversitesi Bulgarca okutmanıdır. önsöz (vii-x), sözlüğün kullanımıyla ilgili açıklamalar (xi-xii), geniş bir kaynakça (xiii-xxi), asıl bölümü oluşturan sözlük (1-304), indeks (305-528) ve ters dizimden - yani kelimelerin son harflerinden ilk harflerine doğru yapılan sıralama - (529-583) oluşan kitap Bulgarcadaki "Türkizm"leri konu almaktadır.

Bilindiği üzere Bulgaristan 14. yüzyılın sonlarından 1878 yılına kadar neredeyse beş yüzyıl Osmanlı idaresinde kaldığı gibi günümüzde de önemli bir Türk nüfusa sahiptir. Türkçe bölgede uzun yıllar baskın dil durumunda olduğu için Bulgarca söz varlığı Türkçeden önemli derecede etkilenmiştir. Etki sadece idari ve askeri alanda değil bölgeye yerleştirilen Türklerle günlük hayattaki ilişkilerde de ortaya çıkmıştır. Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonraki özleştirme çabaları mevcut Tür-kizimleri dilden tamamıyla atmaya yetmemiştir. Elimizdeki sözlükte toplam olarak 7427 madde başı ve 3917 varyant yer almaktadır. Bu nereden bakılırsa bakılınsın büyük bir rakamdır.

Sözlükteki malzemenin önemli bir bölümü 19. ve 20. yüzyıllarda yayımlanmış Bulgarca sözlüklerden alınmıştır. Sözlüklerde geçen malzeme ağız söz-lüklerindekiyle - eğer kelime standart sözlüklerde geçmiyorsa-tamamlanmıştır. Genellikle standart sözlüklerin yayımlanmasından sonra basılan eti-

molojiyle ilgili yayınlar ile zaman zaman edebi metinlerin sonunda yer alan bilinmeyen kelimelerin listeleri de diğer kaynakları oluşturur. Rastgele açılacak herhangi bir sayfada aslında Türkçe kökenli olmayan ve özleştirmecilik çerçevesinde Türkçeden de atılmaya çalışılan kelimelerle karşılaşılır. Bu yazarların Türkizmi nasıl anladıklarıyla doğrudan ilişkilidir. Çünkü *Türkizm* terimi (Turkism) bu sözlükte, Osmanlı İmparatorluğu veya sonrası dönemde Türkçe aracılığıyla Bulgarcaya geçmiş bir ödünçleme anlamında kullanılır. Tanıma göre bir kopyanın Türkizm sayılabilemesi için illa ki Türkçe kökenli olması gerekmez. Bulgaristan'da veya çevresinde konuşulan diğer Türk lehçelerinden alınan ödünçlemeler sözlüğün dışında bırakılırken, Türkçede de kopya olan kelimeler sözlüğe alınmıştır. Türkçeden veya bölgedeki Yunanca gibi başka bir dilden alınmış olabilecek kopyalar da sözlüğe alınmış, buna ilgili maddede işaret edilmiştir. Bir Bulgarca ekle genişletilmiş olan kelimeler, genel olarak sözlüğe alınmamıştır. Eğer kelime sadece türemiş biçimiyle kullanılıyorsa, bu durumda, en az ek almış biçim sözlüğe dahil edilmiştir. Bulgarca Türkçeden sadece kelime değil morfolojik özellikler de kopyalamıştır. Bunlardan bir kısmı Bulgarcada da epeyce işlek durumdadır. Türkçe eklerle türetilmiş kelimeler ile ilgili prensiplerin açıklandığı bölümde, mesela Bulgarcada da işlek olan Türkçe kökenli eklerin Slavca bir kelimeye eklenmesi durumunda karar vermenin anlaşılabilir zorluğuna da işaret edilmiş (s. vii) ve türemiş biçimlerle ilgili sorunlara değinilmiştir. Burada yer alan kısa açıklamalar aslında dil ilişkileriyle uğraşmanın güçlüğünü de gözler önüne serer. Mesela *tarikât* kelimesinden türemiş *tarikattık*, *müzevir* kelimesinden türemiş *müzevirciya* kelimeleriyle ilgili çekici açıklamalara bakılsın. Gerek kelime kökü gerekse ekler Türkizm durumundaysa da türemiş biçimler Bulgarca kabul ediliyor.

Bulgarcaya 19. yüzyıl ve öncesinde girmiş Türkizmlerin bazılarının çeşitli yazılışlarıyla karşılaşılır. Örnek olarak *damızlık* kelimesi Bulgarcada *damızlık*, *tamızlık*, *damazlık*, *tamozlık* şeklinde tespit edilmiştir (s. ix). Bu farklı biçimlerin sözlüğe alınması, sadece kopya tabakalarının araştırılmasında değil, aynı zamanda Türk dili tarihi ve diyalektolojisi açısından da önemlidir. 1878 sonrası standart dile kelimelerin alınmasından kaçınılması sonucunda, sözlükte mevcut varyantlardan hangisinin standart biçim olduğunu tespit etmenin zorluğuna işaret edilir.

Bu kısa giriş, neredeyse dil ilişkilerinde karşılaşılabilecek önemli sorunların bir özeti durumundadır. Mesela *boyamak* fiili çekimli haliyle, yani *boyadı* biçiminde alınıp bir fiil köküyümüş gibi işlev görebilmekte, böylece Türkçe *boyamak* yerine *boyadisvam* / *boyadisam* biçimleri kullanılabilir. Bu tür biçimlerin yaygınlığını 554-556. sayfalardaki örnekler açıkça göstermektedir.

Sözlük kısmında Türkçe kelimenin hem İngilizce hem de Bulgarcadaki anlamları verilmekte, kelimenin geçtiği kaynağa gönderme yapılmaktadır. Bulgar alfabesinin verilmemesi, sözlükte bir eksiklik. Oysa sözlük Bulgarca bilmeyen birisinin de kullanabileceği bir dil ve metotla yazılmıştır. Ayrıca Bulgarca verilen maddebaşlarının okunuşlarının Latin alfabesiyle veya uluslar arası fonetik alfabeyle de verilmesi faydalı olurdu. İndeks bölümünde Türkçe kelimelerin, Bulgarcada ve Şkalye 1966'ya göre Sırpça ile Hırvatçada geçen biçimleri verilir. Bu liste, çok biçimli kelimelerin bütün varyantlarını ve farklı dillerdeki durumunu topluca görmek açısından önemlidir. Kitabın son bölümünü oluşturan ters dizim listesi de özellikle morfoloji ve ses bilgisi çalışmaları için son derece faydalıdır. Belli ek türlerindeki değişiklikleri bu liste sayesinde topluca görmek ve araştırmak mümkün olmaktadır.

Kitap Türkçenin Bulgarcaya verdiği kelimelerin bir sözlüğü olmanın ötesinde ilgilisi için aynı zamanda işlenmeyi bekleyen güvenilir, derli toplu bir malzeme yığını durumundadır. Sözlükten hareketle gerçekleştirilebilecek çalışmalar arasında ilk akla gelenler, Bulgarcadaki Türkizmlerin tarihi açıdan tabakalanışını, Türkizmlerin Bulgarcada geçirdiği ses, biçim ve anlam değişimleri, ödünç kelimelerin belli anlam alanlarına göre dağılımlarını vb. tespit etmektir.

Kaynakça

- Granes, Alf 1996. *Turco-Bulgarica: Articals in English and French Concerning Turkish Influence on Bulgarian*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Johanson, Lars 1992. *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten*. Stuttgart.
- Tietze, Andreas 1990. "Der Einfluss des Türkischen auf andere Sprachen." *Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft*. Yay.: Gy. Hazai. Budapest.
- Yenisoy, Hayriye Süleymanoğlu 1998. *Tarih Boyunca Slav-Türk Dil İlişkileri. Türkçede ve Öteki Türk Lehçelerinde Slav Leksik Unsurlar*. Ankara.